

Pierre Bourdieu - Terry Eagleton: Δόξα και κοινή ζωή

Το κείμενο που ακολουθεί είναι ακριβής μεταφορά μιας συζήτησης - στα πλαίσια μιας σειράς "Συζητώντας ιδέες"- ανάμεσα στον Pierre Bourdieu και τον Terry Eagleton, η οποία έγινε στο Institute of Contemporary Arts, Λονδίνο, 15 Μάη 1991. Η συζήτηση αφορά κατά κύριο λόγο τα νέα, τότε, βιβλία των δύο συγγραφέων: πρωτίστως το έργο του Bourdieu "Language and symbolic power", αλλά και του Eagleton, "Ideology". Στο κείμενο περιλαμβάνονται επίσης ερωτήσεις και σχόλια του ακροατηρίου. Δημοσιεύουμε αυτή τη συζήτηση επειδή κρίνουμε ότι διατηρεί όλη την επικαιρότητα και την αξία της.

Terry Eagleton: Pierre, θα ήθελα να σε καλωσορίσω σε μια από τις πολύ σπάνιες επισκέψεις σου σ' αυτή τη χώρα. Χαιρόμαστε που σε βλέπουμε και που έχουμε αυτά τα μεταφρασμένα δοκίμια. Ένα από τα θέματα του έργου σου είναι πως η γλώσσα είναι εξίσου - ή ίσως περισσότερο- ένα όργανο εξουσίας και δράσης παρά επικοινωνίας. Αυτό είναι ένα θέμα που διαποτίζει όλα όσα γράφεις σ' αυτό το βιβλίο και το οποίο σε οδηγεί να είσαι εντελώς εχθρικός, όπως το καταλαβαίνω, απέναντι σε οποιαδήποτε καθαρή σημειωτική. Εσύ, στη θέση της, θέλεις να εξετάσεις αυτό που σ' ένα σημείο ονομάζεις "κοινωνικοί όροι της παραγωγής ομιλούμενων προτάσεων", και επίσης, υποθέτω τους όρους πρόσληψης των ομιλούμενων προτάσεων. Με άλλα λόγια, υποστηρίζεις πως αυτό που μετράει στη συζήτηση, στο λόγο, δεν είναι κάποια δύναμη έμφυτη στην ίδια τη γλώσσα, αλλά το είδος της εξουσίας ή της νομιμότητας που βρίσκεται πίσω της. Και αυτό σε οδηγεί να επιστρατεύσεις έννοιες οι οποίες, πιστεύω είναι οικείες σε πολλούς από μας από τα άλλα έργα σου - έννοιες όπως "συμβολική εξουσία", "συμβολική βία", "γλωσσικό κεφάλαιο" και τα λοιπά. Θα ήθελα να σε ρωτήσω εάν έχω καταλάβει το ζήτημα σωστά, και θα ήθελα να μας εξηγήσεις πως αυτές οι διαδικασίες θα μπορούσαν να συσχετισθούν με την έννοια της ιδεολογίας - είναι συνώνυμες, ή μήπως η ιδεολογία είναι για σένα κάτι εντελώς διαφορετικό; Η έννοια της ιδεολογίας ανακύπτει, πράγματι, κάποιες φορές στο έργο σου, αλλά δεν αποτελεί κεντρικό μέλημα σ' αυτό το συγκεκριμένο βιβλίο.

Pierre Bourdieu: Σ' ευχαριστώ για ό,τι λες σχετικά με το βιβλίο μου· σε λίγες μόνο προτάσεις συνόψισες την κύρια πρόθεσή του, κι έτσι είναι τώρα πιο εύκολο για μένα να απαντήσω το ερώτημα. Πράγματι, τείνω να αποφεύγω τη λέξη "ιδεολογία" επειδή, όπως δείχνει το δικό σου βιβλίο, της έχει συχνά γίνει κακή χρήση, είτε έχει χρησιμοποιηθεί με έναν πολύ ασαφή τρόπο. Φαίνεται να κομίζει ένα είδος ανυποληψίας. Η περιγραφή μιας πρότασης ως ιδεολογικής είναι πολύ συχνά προσβολή, έτσι που ο ίδιος αυτός ο χαρακτηρισμός γίνεται ένα όργανο συμβολικής κυριαρχίας. Έχω επιχειρήσει να χρησιμοποιήσω έννοιες όπως "συμβολική κυριαρχία" ή "συμβολική εξουσία" ή "συμβολική βία" στη θέση της έννοι-

ας της ιδεολογίας, προκειμένου να προσπαθήσω να ελέγξω μερικές από τις χρήσεις, ή τις καταχρήσεις, στις οποίες αυτή υπόκειται. Μέσω της έννοιας της συμβολικής βίας προσπαθώ να καταστήσω ορατή μια μη αντιληπτή μορφή καθημερινής βίας. Για παράδειγμα, εδώ σ' αυτήν την αίθουσα τώρα αισθάνομαι συστολή· είμαι ανήσυχος και έχω δυσκολία στο να διατυπώσω τις σκέψεις μου. Βρίσκομαι σε καθεστώς μιας ισχυρής μορφής συμβολικής βίας η οποία συνδέεται με το γεγονός ότι η γλώσσα δεν είναι η δική μου και δεν αισθάνομαι άνετα μπροστά σ' αυτό το ακροατήριο. Πιστεύω πως η έννοια της ιδεολογίας δεν θα μπορούσε να το αποδώσει αυτό, ή ότι θα το έκανε με έναν πιο γενικό τρόπο. Μερικές φορές πρέπει να φρεσκάρουμε τις έννοιες - πρώτον, για να είμαστε πιο ακριβείς, και δεύτερον, για να τις κάνουμε πιο ζωντανές. Είμαι σίγουρος ότι συμφωνείς πως έχει γίνει τέτοια χρήση και κατάχρηση της έννοιας της ιδεολογίας ώστε αυτή δε δουλεύει πλέον. Δεν πιστεύουμε πια σ' αυτήν· και είναι σημαντικό, για παράδειγμα σε πολιτικές χρήσεις, να έχουμε έννοιες που είναι μάχιμες και αποτελεσματικές.

T.E. : Αυτό με παρακινεί να εξηγήσω γιατί γράφω ακόμα για την ιδεολογία, παρότι συμφωνώ με όσα λες σχετικά με τη συχνή ασάφεια της έννοιας, και με το ότι υπάρχουν πολλές διαφορετικές έννοιες της ιδεολογίας σε κυκλοφορία. Το βιβλίο μου ήταν εν μέρει μια απόπειρα να αποσαφηνίσω την έννοια. Πιστεύω επίσης πως υπάρχουν λόγοι σήμερα για τους οποίους η έννοια της ιδεολογίας παρουσιάζεται να είναι περιττή ή πλεονάζουσα, και προσπαθώ να εξετάσω και αυτούς στο βιβλίο μου. Ένας λόγος είναι ότι η θεωρία της ιδεολογίας φαίνεται να εξαρτάται από μια έννοια αναπαράστασης, ορισμένα πρότυπα αναπαράστασης έχουν αμφισβητηθεί, επομένως - αυτή είναι η αντίληψη - αυτό ισχύει και για την έννοια της ιδεολογίας. Ένας άλλος λόγος - ίσως και πιο ενδιαφέρων - είναι πως σήμερα υπάρχει συχνά η αίσθηση ότι προκειμένου να προσδιορίσεις μια μορφή σκέψης ως ιδεολογική, θα χρειαζόταν να έχεις κάποιο είδος πρόσβασης στην απόλυτη αλήθεια. Εφόσον η ιδέα της απόλυτης αλήθειας τίθεται υπό αμφισβήτηση, τότε και η έννοια της ιδεολογίας παρουσιάζεται να ναυαγεί μαζί της.

Υπάρχουν δύο ακόμη λόγοι για τους οποίους φαίνεται πως η ιδεολογία δεν είναι πλέον μια έννοια της μόδας. Ο ένας είναι αυτός που έχει ονομαστεί "πεφωτισμένη ψευδής συνείδηση", δηλαδή ότι σε μια, μεταμοντέρνα εποχή, η ιδέα πως απλώς κινούμαστε υπό καθεστώς ψευδούς συνείδησης παρά είναι απλή - ότι οι άνθρωποι στην πραγματικότητα έχουν συνείδηση των αξιών τους μ' έναν τρόπο πολύ πιο κυνικό ή πονηρό απ' ό,τι υπονοεί η παραπάνω ιδέα. Αυτό, ξανά, αμφισβητεί την έννοια της ιδεολογίας. Τέλος, υπάρχει το επιχείρημα πως αυτό που διατηρεί το σύστημα σε λειτουργία είναι λιγότερο η ρητορική ή ο λόγος και περισσότερο η, κατά κάποιον τρόπο, δική του συστηματική λογική: η ιδέα ότι ο προηγμένος καπιταλισμός δουλεύει εντελώς από μόνος του, ότι δεν χρειάζεται πλέον να διαπεράσει τη συνείδηση προκειμένου να επικυρωθεί, ότι με κάποιον τρόπο εξασφαλίζει από μόνος του την αναπαραγωγή του. Πραγματικά, έχω

αμφιβολίες για το εάν όλα αυτά επαρκούν για να εξοβελίσουν την έννοια της ιδεολογίας. Δέχομαι ότι υπάρχει ένα στοιχείο δύναμης σε αυτά τα διάφορα επιχειρήματα, αλλά υποθέτω πως ένας λόγος για τον οποίο θέλω να κρατήσω την έννοια της ιδεολογίας είναι ότι εγώ πιστεύω πως πράγματι υπάρχει κάτι που αντιστοιχεί στην ιδέα της ψευδούς συνείδησης, και το έργο σου με ενδιαφέρει από αυτήν την άποψη. Ας το θέσω έτσι: όταν χρησιμοποιείς έννοιες όπως δόξα, αυθόρμητη πεποιθήση ή γνώμη, με έναν τρόπο αυτές λειτουργούν ως έννοιες της ιδεολογίας για σένα, από την άποψη ότι η δόξα φαίνεται να είναι αδιαμφισβήτητη και φυσική. Από την άλλη πλευρά, σου επιτρέπει αυτό να μιλήσεις για ψευδή συνείδηση με την έννοια ψευδών ιδεών ή προτάσεων οι οποίες στην πραγματικότητα στηρίζουν άδικα συστήματα εξουσίας; Θέλεις να μιλήσεις για ψευδή συνείδηση μόνο με όρους φυσικοποίησης (naturalisation) ή καθολικοποίησης, ή θα ήθελες να μιλήσεις με πιο επιστημολογικούς όρους για τη σχέση ψευδών ή αληθινών ιδεών με την κοινωνική πραγματικότητα;

P.B.: Συμφωνώ με το πρώτο μέρος του συλλογισμού σου - τις αμφιβολίες που εξέφρασες σχετικά με την έννοια της ιδεολογίας. Συμφωνώ και μπορώ να αναπτύξω τις ενστάσεις σου - Ειδικότερα, πιστεύω πως μια από τις κύριες χρήσεις της έννοιας της ιδεολογίας ήταν να δημιουργήσει μια ισχυρή τομή ανάμεσα στον επιστήμονα και στους άλλους. Για παράδειγμα, ο Althusser και όσοι επηρεάστηκαν από αυτόν έκαναν μια πολύ βίαιη συμβολική χρήση της έννοιας. Τη χρησιμοποίησαν ως ένα είδος θρησκευτικής ιδέας βάσει της οποίας πρέπει κανείς να σκαρφαλώσει βαθμηδόν στην αλήθεια, χωρίς ποτέ να είναι σίγουρος ότι έχει κατακτήσει την αληθινή μαρξιστική θεωρία. Ο θεωρητικός μπορούσε να λέει "Είσαι ένας ιδεολόγος". Για παράδειγμα, ο Althusser συχνά αναφερόταν υποτιμητικά στις "επονομαζόμενες κοινωνικές επιστήμες". Ήταν ένας τρόπος να κάνει ορατό ένα είδος αόρατου διαχωρισμού ανάμεσα στην αληθινή γνώση - τον κάτοχο της επιστήμης - και στην ψευδή συνείδηση. Αυτό, νομίζω, είναι πολύ αριστοκρατικό - μάλιστα ένας από τους λόγους που δε μου αρέσει η λέξη "ιδεολογία" είναι εξαιτίας της αριστοκρατικής σκέψης του Althusser.

Ας προχωρήσουμε τώρα σε πιο οικείο έδαφος, γιατί θεωρώ την έννοια της δόξας πιο χρήσιμη. Πολλά πράγματα που στη μαρξιστική παράδοση ονομάζονται ιδεολογία, στην πράξη λειτουργούν με έναν πολύ σκοτεινό τρόπο. Για παράδειγμα, θα μπορούσα να πω ότι όλα τα ακαδημαϊκά συστήματα, όλα τα εκπαιδευτικά συστήματα, είναι ένα είδος ιδεολογικού μηχανισμού: αποτελούν ένα μηχανισμό που παράγει μια άνιση κατανομή προσωπικού κεφαλαίου, και νομιμοποιούν αυτήν την παραγωγή. Τέτοιοι μηχανισμοί είναι ασυνείδητοι. Είναι αποδεκτοί κι αυτό είναι κάτι πολύ ισχυρό, πράγμα που, κατά την άποψή μου, δεν μπορεί να κατανοηθεί στα πλαίσια του παραδοσιακού ορισμού της ιδεολογίας ως αναπαράστασης, ως ψευδούς συνείδησης. Πιστεύω πως ο μαρξισμός στην πραγματικότητα παραμένει ένα είδος καρτεσιανής φιλοσοφίας, στην οποία έχεις ένα συνειδητό δρον υποκείμενο που είναι ο μελετητής, ο ειδήμων, και τους άλλους που δεν

έχουν πρόσβαση στη συνείδηση. Έχουμε μιλήσει υπερβολικά για τη συνείδηση, υπερβολικά με όρους αναπαράστασης. Ο κοινωνικός κόσμος δε δουλεύει με όρους συνείδησης· δουλεύει με όρους πρακτικών μηχανισμών και σύτω καθεξής. Χρησιμοποιώντας τη δόξα δεχόμαστε πολλά πράγματα χωρίς να τα γνωρίζουμε, και τούτο είναι που ονομάζεται ιδεολογία. Κατά την άποψή μου, πρέπει να δουλέψουμε με μια φιλοσοφία αλλαγής. Πρέπει να φύγουμε μακριά από την καρτεσιανή φιλοσοφία της μαρξιστικής παράδοσης, προς μια διαφορετική φιλοσοφία στα πλαίσια της οποίας τα δρώντα υποκειμένα δε στοχεύουν συνειδητά τα πράγματα, ούτε αποπροσανατολίζονται εξαιτίας της ψευδούς αναπαράστασης. Νομίζω ότι όλα αυτά είναι εσφαλμένα, και δεν πιστεύω σ' αυτά.

T.E: Εάν σε έχω καταλάβει, η έννοια της δόξας είναι κάτι που θα μπορούσε να ονομαστεί μια πολύ πιο επαρκής θεωρία της ιδεολογίας. Αλλά έχω δύο επιφυλάξεις σχετικά με αυτήν την αναδιατύπωση, τις οποίες θα ήθελα να εξηγήσω. Η μία είναι ότι η έννοια της δόξας τονίζει τη φυσικοποίηση των ιδεών. Ενώ αυτό σου επιτρέπει πράγματι να εξετάσεις ασυνείδητους μηχανισμούς, δεν είναι ωστόσο υπερβολικά απλός ο ισχυρισμός ότι όλη η συμβολική βία ή η ιδεολογία είναι στην πραγματικότητα φυσικοποιημένη; Δηλαδή δεν μπορεί οι άνθρωποι να είναι με κάποιον τρόπο πιο κριτικοί, ακόμη και πιο σκεπτικιστές, απέναντι σε αυτές τις αξίες και τις πεποιθήσεις, και ωστόσο να συνεχίζουν να συμμορφώνονται μ' αυτές; Με άλλα λόγια, μήπως υπερτονίζεις τη φυσικοποιητική λειτουργία της ιδεολογίας ή δόξας; Και δεύτερον, μήπως κινδυνεύεις να αποδεχθείς πολύ γρήγορα την ιδέα ότι οι άνθρωποι όντως νομιμοποιούν τις επικρατούσες μορφές εξουσίας; Υπάρχουν, ενδεχομένως, διαφορετικά είδη νομιμοποίησης, που κυμαίνονται από μια απόλυτη εσωτερίκευση των κυρίαρχων ιδεών έως μια πιο πραγματιστική ή σκεπτικιστική αποδοχή τους. Τι περιθώριο αφήνει η θεωρία σου γι' αυτό το είδος διαφωνίας, κριτικής και εναντίωσης;

P.B: Αυτή είναι μια πολύ καλή ερώτηση. Ακόμα και στην περισσότερο οικονομιστική παράδοση που γνωρίζουμε, δηλαδή το μαρξισμό, πιστεύω πως η ικανότητα για αντίσταση, ως υπαιτιότητα της συνείδησης, υπερτιμήθηκε. Φοβάμαι πως αυτό που έχω να πω κλονίζει την αυτοπεποίθηση των διανοουμένων, κυρίως των πιο μεγαλόψυχων, αριστερών διανοουμένων. Θεωρούμαι πεσιμιστής, ότι αποθαρρύνω τους ανθρώπους και σύτω καθεξής. Αλλά πιστεύω ότι είναι καλύτερο να γνωρίζει κανείς την αλήθεια· και το γεγονός είναι ότι όταν βλέπουμε με τα ίδια μας τα μάτια ανθρώπους να ζουν σε άθλιες συνθήκες - όπως αυτές στις οποίες ζούσε, όταν ήμουν νεαρός επιστήμονας, το προλεταριάτο της περιοχής, οι εργάτες στα εργοστάσια - είναι σαφές ότι είναι έτοιμοι να δεχθούν πολλά περισσότερα απ' όσα θα πιστεύαμε. Αυτή υπήρξε μια πολύ έντονη εμπειρία για μένα: ανέχονται πάρα πολλά, κι αυτό είναι που εννοώ με τη δόξα - ότι υπάρχουν πολλά πράγματα που οι άνθρωποι δέχονται χωρίς να γνωρίζουν. Θα σας δώσω ένα παράδειγμα από την κοινωνία μας. Όταν ρωτήσεις ένα δείγμα ατόμων ποιοί είναι οι κύριοι παράγοντες σχολικής επιτυχίας, όσο κατεβαίνεις την κοινωνική

κλίμακα τόσο περισσότερο πιστεύουν στο φυσικό τάλαντο ή χαρίσματα - τόσο περισσότερο πιστεύουν ότι αυτοί που πετυχαίνουν είναι προκλισμένοι από τη φύση με διανοητικές ικανότητες. Και τόσο πιο πολύ αποδέχονται τον αποκλεισμό τους, πιστεύουν ότι είναι ανόητοι, λένε “ναι, δεν ήμουν καλός στα Αγγλικά, δεν ήμουν καλός στα Γαλλικά, δεν ήμουν καλός στα μαθηματικά”. Λοιπόν, αυτό είναι μια πραγματικότητα - κατά την άποψή μου μια πραγματικότητα που προκαλεί φρίκη - την οποία οι διανοούμενοι δεν θέλουν να αποδεχθούν, αλλά πρέπει να το κάνουν. Αυτό δε σημαίνει ότι τα υπό κυριαρχία άτομα ανέχονται τα πάντα· αλλά συναινούν σε πολύ περισσότερα απ’ όσα πιστεύουμε και σε πολύ περισσότερα απ’ όσα γνωρίζουν. Πρόκειται για έναν τρομερό μηχανισμό, παρόμοιο με το imperial system -ένα θαυμάσιο όργανο ιδεολογίας, πολύ πιο μεγάλο και ισχυρό από την τηλεόραση ή την προπαγάνδα. Αυτή είναι η βασική εμπειρία που θέλω να μεταφέρω. Αυτά που λες σχετικά με την ικανότητα για διαφωνία είναι πολύ σημαντικά· αυτή όντως υπάρχει, αλλά δε βρίσκεται εκεί όπου την ψάχνουμε - παίρνει άλλη μορφή.

T.E.: Ναι, πράγματι μιλάς γι’ αυτό που ονομάζεις “ετεροδοξία”, η οποία είναι ένα αντιτιθέμενο είδος γλώσσας. Αυτό που οι μαρξιστές ονομάζουν πεσιμισμό στο έργο σου, εσύ, υποθέτω, θα το έβλεπες ως ρεαλισμό. Θα μπορούσε κάποιος να συμφωνήσει με αυτό, αλλά από την άλλη πλευρά ξέρω ότι δεν θέλεις να ακουστείς και πολύ σαν τον Michel Foucault. Δεν επιθυμείς, λόγω του ότι τονίζεις αυτόν τον υλικό ρεαλισμό, να στραφείς σε μια θεωρία της εξουσίας την οποία εσύ ο ίδιος έχεις κριτικάρει, πολύ ορθά πιστεύω, ως πολύ αφηρημένη, πολύ μεταφυσική, πολύ ισοπεδωτική - και θέλεις να αφήσεις χώρο για κάποιο είδος πολιτικής εναντίωσης. Η ένστασή μου όσον αφορά την ιδέα της δόξας είναι πως φαίνεται να λες ότι υπάρχει εσωτερίκευση κυρίαρχων και καταπιεστικών ιδεών, αλλά υπάρχει επίσης, σε μια δεύτερη κίνηση, κάτι που μπορεί να διαρραγεί κι έτσι να κάνει δυνατή την εμφάνιση μιας ετεροδοξίας. Ωστόσο, δεν παραείναι αυτό θέμα χρονικής διαδοχής; Ίσως το παρωδώ, αλλά δεν είναι η ίδια η δόξα μια πιο αντιφατική υπόθεση; Δηλαδή, είναι δυνατόν οι άνθρωποι να πιστεύουν και να μην πιστεύουν, ή να πιστεύουν σε διαφορετικά επίπεδα;

P.B.: Οχι. Αυτό σχετίζεται με το πρόγραμμα της φιλοσοφίας που έχουμε για τον άνθρωπο, για τη δράση και ούτω καθεξής. Θα έλεγα ότι στο βαθμό που σκέφτεται κανείς με όρους συνείδησης, ψευδούς συνείδησης, απουσίας συνείδησης και τα λοιπά, δεν μπορεί να συλλάβει τα βασικά ιδεολογικά αποτελέσματα, τα οποία ως επί το πλείστον μεταδίδονται μέσω του σώματος. Ο κύριος μηχανισμός κυριαρχίας λειτουργεί διαμέσου της ασυνείδητης χειραγώγησης του σώματος. Για παράδειγμα, έχω μόλις γράψει ένα κείμενο σχετικά με τις διαδικασίες της ανδρικής κυριαρχίας σε μια επονομαζόμενη πρωτόγονη κοινωνία. Είναι οι ίδιες μ’ αυτές της δικής μας κοινωνίας, αλλά πολύ πιο ορατές. Στην πρώτη περίπτωση στα κυριαρχούμενα πρόσωπα, δηλαδή στις γυναίκες, η κυριαρχία γίνεται κάτι επίκτητο μέσω της εκπαίδευσης του σώματος. Θα μπορούσα να προχωρήσω σε

λεπτομέρειες -για παράδειγμα, τα κορίτσια μαθαίνουν να περπατάνε μ' έναν καθορισμένο τρόπο, μαθαίνουν να κουνάνε τα πόδια τους μ' ένα συγκεκριμένο τρόπο, μαθαίνουν να κρύβουν τα στήθη τους. Όταν μαθαίνουν να μιλάνε, δε λένε "Ξέρω": λένε "Δεν ξέρω". Εάν, για παράδειγμα, ζητήσεις από μια γυναίκα να σου δείξει μια κατεύθυνση, θα πει "Δεν ξέρω". Εμείς έχουμε την αντίστοιχη διαδικασία, αλλά συντελείται μ' έναν πολύ πιο ραφιναρισμένο τρόπο -μέσα από τη γλώσσα, μέσα από το σώμα, μέσα από στάσεις απέναντι στα πράγματα, οι οποίες βρίσκονται κάτω από το επίπεδο της συνείδησης. Αλλά αυτό δεν είναι μηχανιστικό· δε μας παραπέμπει στην απουσία συνείδησης. Μόλις σκεφτούμε μ' αυτούς τους όρους, γίνεται σαφές ότι το έργο της χειραφέτησης είναι πολύ δύσκολο· είναι ένα ζήτημα πνευματικής γυμναστικής όσο και συνειδησιακής ανύψωσης. Και ως διανοούμενοι δεν είμαστε συνηθισμένοι σ' αυτό. Το θεωρώ μια σχολαστική προοίδιαση - μια προοίδιαση στην οποία είμαστε όλοι εκτεθειμένοι: πιστεύουμε ότι τα προβλήματα μπορούν να λυθούν μόνο μέσα από τη συνείδηση. Και εδώ είναι που διαφέρω από τον Foucault και που θα αντιπαρέβαλλα τις απόψεις μου με τη σημαντική του έννοια της πειθαρχίας. Η πειθαρχία, στα γαλλικά τουλάχιστον, παραπέμπει σε κάτι εξωτερικό. Η πειθαρχία επιβάλλεται με στρατιωτική δύναμη· πρέπει να υπακούσεις. Με μια έννοια είναι εύκολο να εξεγερθείς ενάντια στην πειθαρχία επειδή έχεις συνείδησή της. Στ' αλήθεια νομίζω ότι σε συνθήκες συμβολικής κυριαρχίας, ή αντίσταση είναι πιο δύσκολη, εφόσον είναι κάτι που απορροφάς σαν τον αέρα, κάτι που δεν αισθάνεσαι να σου ασκεί πίεση· βρίσκεται παντού και πουθενά, και είναι πολύ δύσκολο να του ξεφύγεις. Οι εργάτες βρίσκονται κάτω από αυτό το είδος αόρατης πίεσης, κι έτσι προσαρμόζονται στην κατάσταση τους πολύ περισσότερο απ' όσο μπορούμε να πιστέψουμε. Είναι πολύ δύσκολο να το αλλάξει κανείς αυτό, ιδίως σήμερα. Με το μηχανισμό συμβολικής βίας, η κυριαρχία τείνει να πάρει τη μορφή ενός πιο αποτελεσματικού, και μ' αυτή την έννοια πιο κτηνώδους, μέσου καταπίεσης. Σκεφτείτε τις σύγχρονες κοινωνίες όπου η βία έχει γίνει αβρή, αόρατη.

T.E.: Θα ήμωνα της άποψης ότι σ' αυτό το σημείο υπάρχει ένα είδος ειρωνείας, γιατί από τη μια πλευρά αντιδράς ενάντια σε ό,τι θεωρείς υπέρμετρη έμφαση στη συνείδηση. Πιστεύω πως αυτό είναι σωστό, αλλά και ένα μέρος της μαρξιστικής παράδοσης το έχει επίσης καταγράψει. Τον ίδιο καιρό που ανέπτυσσες αυτές τις αντιλήψεις, η ίδια η μαρξιστική παράδοση, με το έργο του Althusser, όποιο κι αν είναι οι περιορισμοί του, επιχειρούσε να μετατοπίσει την έννοια της ιδεολογίας σε έναν πολύ λιγότερο συνειδησιακό, και πολύ περισσότερο πρακτικό, θεσμικό χώρο, πράγμα που σε ένα βαθμό πλησιάζει ίσως τη δική σου θέση.

Θα ήθελα να σκεφτούμε το ζήτημα σχετικά με την πολιτική εναντίωση ή τον πεσιμισμό από μια άλλη οπτική, μια οπτική που κατευθύνει μια ζωτική περιοχή της δουλειάς σου σήμερα. Μιλάς με μεγάλη τόλμη και μεγάλη επινοητικότητα, πιστεύω, για γλωσσικές αγορές και την τιμή ή την αξία των ομιλούμενων προτάσεων - "διαμόρφωση τιμών"- και μεταφέρεις σκόπιμα μια ολόκληρη μαρξιστική

οικονομική γλώσσα στις πολιτισμικές ή συμβολικές σφαίρες· και κάνεις λόγο για το πεδίο πάλης όπου οι άνθρωποι προσπαθούν να συσσωρεύσουν μια ποσότητα πολιτισμικού κεφαλαίου (cultural capital), στην εκπαίδευση, στις τέχνες ή οπουδήποτε. Αυτό το βρίσκω πολύ διαφωτιστικό, και κυρίως την επισήμανση που κάνεις, ότι όταν εξετάζουμε το φαινόμενο της τέχνης, δεν μπορούμε να πάμε απευθείας σε ολόκληρο το κοινωνικό πεδίο, αλλά πρέπει πρώτα να περάσουμε μέσα από το συγκεκριμένο καλλιτεχνικό πολιτισμικό πεδίο. Πιστεύω πως αυτό είναι εξαιρετικά χρήσιμο. Ωστόσο, δε θα ευσταθούσε ο ισχυρισμός ότι διατυπώνεις μια θεώρηση του συνόλου της ανθρώπινης πρακτικής, δράσης και γλώσσας ως ενός πολέμου, στον οποίο οι συμμετέχοντες προσπαθούν να αυξήσουν τα μερίδιά τους, να επενδύσουν πιο αποδοτικά ζημιώνοντας τους άλλους συμμετέχοντες; Αυτό είναι αληθής περιγραφή πολλών περιοχών της εμπειρίας μας, αλλά δεν υπάρχουν άλλες μορφές λόγου, άλλες μορφές δράσης, τις οποίες δεν θα μπορούσε κανείς να συγκροτήσει εννοιολογικά τόσο εύκολα με αυτούς τους ανταγωνιστικούς όρους;

P.B.: Εσύ ο ίδιος δίνεις ένα καλό παράδειγμα ότι υπάρχουν πράγματι τέτοιες μορφές, βλέποντας με συμπάθεια τις ιδέες μου! Εν πάσει περιπτώσει, είναι μια σημαντική ερώτηση αυτή, και τη θέτω κι εγώ ο ίδιος· συμφωνώ ότι αποτελεί ένα πρόβλημα. Δεν ξέρω γιατί τείνω να σκέφτομαι μ' αυτούς τους όρους - αισθάνομαι ότι με υποχρεώνει η πραγματικότητα. Έχω την αίσθηση πως το είδος ανταλλαγής που έχουμε τώρα είναι ασυνήθιστο. Όπου συμβαίνει αυτό, αποτελεί την εξαίρεση που βασιίζεται σε αυτό που ο Αριστοτέλης ονόμαζε φιλία [Ελληνικά στο κείμενο]- ή φιλική σχέση (friendship) για να χρησιμοποιήσω μια πιο γενική έκφραση. Η φιλία, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, είναι μια οικονομική ανταλλαγή ή συμβολική ανταλλαγή την οποία μπορεί κανείς να έχει μέσα στην οικογένεια, με τους γονείς ή με τους φίλους. Τείνω να πιστεύω ότι η δομή των περισσότερων πεδίων, των περισσότερων κοινωνικών παιχνιδιών, είναι τέτοια ώστε ο ανταγωνισμός - μια πάλη για κυριαρχία - είναι οιονεί αναπόφευκτος. Αυτό είναι εμφανές στο οικονομικό πεδίο - αλλά ακόμα και στο θρησκευτικό πεδίο βλέπει κανείς πως η περιγραφή είναι σωστή. Στα περισσότερα πεδία μπορούμε να παρατηρήσουμε αυτό που χαρακτηρίζουμε ως ανταγωνισμό για τη συσσώρευση διαφορετικών μορφών κεφαλαίου (θρησκευτικού κεφαλαίου, οικονομικού κεφαλαίου και τα λοιπά), και ούτως εχόντων των πραγμάτων, η μη παραμορφωμένη επικοινωνία στην οποία αναφέρεται ο Habermas αποτελεί πάντα εξαίρεση. Μπορούμε να επιτύχουμε αυτή τη μη παραμορφωμένη επικοινωνία μόνο με ιδιαίτερη προσπάθεια όταν πληρούνται εξαιρετικές προϋποθέσεις.

Θα προσθέσω μόνο λίγα λόγια σχετικά με την αναλογία ανάμεσα στη γλωσσική ανταλλαγή και στην οικονομική ανταλλαγή, στην οποία μόλις αναφέρθηκες. Αυτή η αναλογία, κατά την άποψή μου, είναι πολύ γόνιμη για την κατανόηση πολλών φαινομένων που δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν απλώς ως επικοινωνία, ως γλωσσική παραγωγή. Μερικοί Άγγλοι φιλόσοφοι, όπως ο Austin, έθεσαν

αυτό το ζήτημα· είδαν την παρουσία πολύ σημαντικών πραγμάτων στη γλώσσα - όπως, για παράδειγμα, το ότι δίνονται εντολές ή γίνονται ανακοινώσεις- που δεν συμμορφώνονται με το επικοινωνιακό μοντέλο. Πολλά πράγματα δεν μπορούν να γίνουν κατανοητά με όρους καθαρής επικοινωνίας, και έτσι προτείνοντας την οικονομική αναλογία προσπαθώ μόνο να γενικεύσω και να δώσω σε μια ιδέα της αναλυτικής φιλοσοφίας ένα κοινωνιολογικό θεμέλιο που της λείπει. Δεν κάνω κριτική στον Austin· λέω πως δε δίνει μια πλήρη έκθεση των κοινωνικών όρων που κάνουν δυνατή τη διαδικασία που περιγράφει. Έτσι, παρότι μπορεί να φαίνεται πως βρίσκομαι πολύ μακριά απ' αυτή τη φιλοσοφία της γλώσσας, στην πραγματικότητα είμαι πολύ κοντά της.

T.E.: Είναι σαφές πως σκέφτεσαι τόσο με κοινωνιολογικούς όσο και με σημειολογικούς όρους. Ένα είδος σταθερού υπο-κειμένου που διατρέχει απ' την αρχή ως το τέλος ολόκληρο το έργο σου είναι μια βαθιά έγνοια για τις προϋποθέσεις του ίδιου του δικού σου έργου - ή γενικότερα, για τη δυσκολία ενός κοινωνιολογικού λόγου που επιδιώκει, για οποιουδήποτε καλούς, εν δυνάμει χειραφετητικούς λόγους να αναλύσει την κοινή ζωή. Δηλαδή, υπάρχει στο έργο σου μια πολύ ισχυρή προσκόλληση - όχι πάντοτε ρητή, αλλά παρούσα ως ένα είδος ευαισθησίας- σε ό,τι θα μπορούσε κανείς ανεπαρκώς να ονομάσει "η κοινή ζωή". Αυτός είναι ένας από τους πολλούς τρόπους κατά τους οποίους το έργο σου είναι παράλληλο με αυτό του Raymond Williams σε αυτήν εδώ τη χώρα. Αλλά είναι βέβαια δύσκολο για έναν κοινωνιολόγο που μετέχει σε έναν πολύ εξειδικευμένο λόγο να θέσει αυτήν την κοινή ζωή ως εντικείμενο ανάλυσης ή και διαλογισμού. Εσύ, όπως κι εγώ, δεν κατάγεσαι από χώρο διανοουμένων· και μου φαίνεται ότι το έργο σου είναι πολύ ενδιαφέρον επειδή το χαρακτηρίζει η διάταξη ανάμεσα σε μια αίσθηση κοινής αξίας η οποία καταρχήν δε σχετίζεται καθόλου με τη διάνοηση, και στην άλλη διάσταση που έγκειται κυρίως στην ανάλυση του ακαδημαϊκού θεσμού - της κοινωνικής κατάστασης των διανοουμένων και των επιπτώσεών της. Πιστεύεις πως αυτό το βιογραφικό στοιχείο βοηθάει να εξηγήσει τις θεωρητικές σου φροντίδες;

P.B.: Αυτά που λες δείχνουν συμπάθεια και γενναιοδωρία. Εξέφρασες ακριβώς αυτό που προσωπικά αισθάνομαι. Προσπαθώ να συνενώσω τις δύο πλευρές της ζωής μου, όπως κάνουν πολλοί πρώτης γενιάς διανοούμενοι. Μερικοί χρησιμοποιούν διαφορετικά μέσα - για παράδειγμα, βρίσκουν μια λύση στη πολιτική δράση, σ' ένα είδος κοινωνικής εκλογίκευσης. Το δικό μου βασικό πρόβλημα είναι να προσπαθήσω να καταλάβω τι συνέβη σε μένα. Η διαδρομή μου μπορεί να χαρακτηριστεί θαυμαστή, υποθέτω - μια άνοδος σ' ένα χώρο όπου δεν ανήκω. Κι' έτσι, προκειμένου να μπορώ να ζήσω σ' έναν κόσμο που δεν είναι δικός μου, πρέπει να προσπαθήσω να καταλάβω και τα δύο -τι σημαίνει να έχεις ένα ακαδημαϊκό μυαλό - πως δημιουργήθηκε αυτό- και ταυτόχρονα τι χάθηκε κατά την απόκτηση αυτού του μυαλού. Γι' αυτό το λόγο, ακόμη κι αν το έργο μου - το πλήρες πλήρες έργο μου - είναι ένα είδος αυτοβιογραφίας, είναι ένα έργο για

ανθρώπους που έχουν το ίδιο είδος διαδρομής, και την ίδια ανάγκη να καταλάβουν.

T.E.: Έχουμε κάποιο χρόνο για ερωτήσεις ή σχόλια. Θα ήθελε κανείς να ασχοληθεί με κάποιο ζήτημα που προέκυψε στη συζήτηση;

Ακρ.: Έχει προβληθεί ως επιχείρημα ενάντια στην έννοια της ιδεολογίας, ότι ο μαρξισμός πίστωσε τους ανθρώπους με πολύ μεγάλη ικανότητα να αναγνωρίζουν την αλήθεια, και ότι αυτοί που βρίσκονται χαμηλότερα στην κοινωνική κλίμακα είναι λιγότερο πιθανό να την αναγνωρίσουν. Δεν είναι ορθότερο να πούμε ότι οι άνθρωποι με αυτή τη θέση στην κοινωνική κλίμακα δεν έχουν την οικονομική δύναμη που θα τους έκανε ικανούς να πηγαίνουν σε ομίλους συζητήσεων, να ξεφύγουν από το στενό κύκλο της σπιτικής τους ζωής και να αναγνωρίσουν άλλες δυνατότητες; Πιστεύετε ότι ο ρόλος που έχει να παίξει αυτός ο παράγοντας είναι πιο σημαντικός από τις διανοητικές ικανότητες -ότι υπάρχει στους ανθρώπους το δυναμικό να αναγνωρίσουν τις ευρύτερες αλήθειες, αλλά οι οικονομικές και οικογενειακές τους συνθήκες τους εμποδίζουν από το να φτάσουν σ' αυτές;

T.E.: Στο βιβλίο μου ισχυρίζομαι πως όλη αυτή η υπόθεση της εσωτερίκευσης, της νομιμοποίησης της επίσημης εξουσίας είναι αυτή καθαυτή ένα πολύπλοκο ζήτημα το οποίο απαιτεί ικανότητα, ευφυΐα. Ένας βαθμός δημιουργικότητας χρειάζεται ακόμη και για να αποδεχθεί κανείς ότι ορίζεται με αρνητικό τρόπο, όντας χαμηλά στην κλίμακα ή όντας καταπιεσμένος. Και είναι ένα παράδοξο, πιστεύω, ότι η νομιμοποίηση μιας κυρίαρχης εξουσίας δεν είναι ποτέ μόνο μια παθητική υπόθεση -ένα ζήτημα εισαγωγής της απ' έξω- έτσι οι ικανότητες για τις οποίες μιλάτε πρέπει να υπάρχουν ακόμη και για να αποδεχθούν οι άνθρωποι μια κυρίαρχη εξουσία, να ορίσουν τους εαυτούς τους σε σχέση μ' αυτήν. Θα έλεγα ότι μεγάλο μέρος από το έργο του Pierre Bourdieu αναφέρεται στις συνθήκες στις οποίες οι άνθρωποι μπορούν ή δεν μπορούν να αποκτήσουν κεφάλαιο.

P.B.: Υπάρχει ένα είδος de facto καταμερισμού εργασίας της κοινωνικής παραγωγής σε σχέση με μείζονες ποικιλίες της εμπειρίας. Πολύ συχνά τα πρόσωπα που μπορούν να μιλάνε για τον κοινωνικό κόσμο δεν γνωρίζουν τίποτα γι' αυτόν, και οι άνθρωποι που γνωρίζουν τα του κοινωνικού κόσμου δεν μπορούν να μιλάνε γι' αυτά. Εάν λέγονται τόσο λίγα αληθή πράγματα για τον κοινωνικό κόσμο, ο λόγος βρίσκεται σ' αυτόν τον καταμερισμό. Για παράδειγμα, η δόξα υποδηλώνει μια γνώση, μια πρακτική γνώση. Οι εργάτες γνωρίζουν πολλά: περισσότερα από οποιονδήποτε διανοούμενο, περισσότερα από οποιονδήποτε κοινωνιολόγο. Αλλά με μια έννοια δεν τα γνωρίζουν, τους λείπει το εργαλείο για να τα συλλάβουν, να μιλήσουν γι' αυτά. Και έχουμε αυτή τη μυθολογία για το διανοούμενο που μπορεί να μετασχηματίσει τις δοξα-ικές του εμπειρίες, τον έλεγχο του πάνω στον κοινωνικό κόσμο, σε μια σαφή και καλοδιατυπωμένη παρουσίαση. Αυτό είναι ένα πολύ δύσκολο πρόβλημα για κοινωνικούς λόγους.

Για παράδειγμα, εάν ο διανοούμενος προσπαθήσει να αναπαραγάγει την εμπειρία ενός εργάτη, όπως στη Γαλλία μετά το 1968, έρχεται αντιμέτωπος με την εμπειρία ενός εργάτη που δεν έχει τις συνθήκες ενός διανοούμενου. Πολλά από τα πράγματα που του προκαλούν φρίκη, στην πραγματικότητα είναι απολύτως συνηθισμένα. Πρέπει να μπορεί να συμπεριλάβει στο οπτικό του πεδίο μια περιγραφή της εμπειρίας του εργάτη - το γεγονός ότι είναι μια εμπειρία από τη δική του σκοπιά. Κι αυτό είναι πολύ δύσκολο. Ένας από τους λόγους που οι διανοούμενοι δε δίνουν προσοχή, κατά την άποψή μου, είναι ότι έχουν πολλά συμφέροντα σχετιζόμενα με το πολιτισμικό κεφάλαιο. Θα σας δώσω ένα παράδειγμα: Πάντα με σοκάριζαν αυτά που έλεγε ο Μαγκ για τον Proudhon· ήταν πολύ σκληρός μαζί του. Ο Μαγκ έλεγε “είναι ένας ανόητος Γάλλος μικροαστός”· ότι ο Proudhon απλώς και μόνο γράφει αισθητική από τη σκοπιά των ελλήνων εστέτ· ότι ο Proudhon ήταν πολύ απλοϊκός. Ο Μαγκ, από τη μεριά του, έμαθε ελληνικά στα δεκαοχτώ του, μπορούσε να γράφει στα Ελληνικά. Μεταχειριζόταν με συγκατάβαση τον Proudhon ως ένα μικροαστό με φτωχή εκπαίδευση, ενώ ο ίδιος είχε πάρει την κλασική εκπαίδευση που ταίριαζε στο γιο ενός υψηλά ιστάμενου αξιωματούχου της Πρωσικής μοναρχίας. Αυτού του είδους οι διακρίσεις είναι πολύ σημαντικές. Αν ψάξει κανείς για τα μελανά στίγματα του μαρξισμού, βρίσκονται εκεί. Προέρχονται από την αλαζονεία του διανοούμενου με πολιτισμικό κεφάλαιο. Η συμπεριφορά και οι πολλές διαμάχες των αριστερών κομμάτων σχετίζονται με αυτό: οι διανοούμενοι μισούν και περιφρονούν τους εργάτες, ή τους θαυμάζουν υπερβολικά - πράγμα που είναι ένας τρόπος να τους περιφρονούν. Είναι πολύ σημαντικό να γνωρίζουμε όλα αυτά τα πράγματα -κι έτσι, γι' αυτό το λόγο, η πορεία της αυτοκριτικής, την οποία μπορεί κανείς να ασκήσει εξετάζοντας το ακαδημαϊκό μυαλό, το μυαλό του διανοούμενου, είναι ζωτικής σημασίας· είναι, κατά κάποιον τρόπο, μια απαραίτητη προσωπική προϋπόθεση για οποιοδήποτε είδος επικοινωνίας πάνω στην ιδεολογία.

Ακρ.: Θα μπορούσα να μετατοπίσω την προσοχή σας στις τέχνες για λίγο; Με ενδιαφέρει ο τρόπος κατά τον οποίο η ιδεολογία του συμβολικού κεφαλαίου βασίζεται στις τέχνες και την αισθητική, πράγμα στο οποίο επιτίθεσθε και στις δύο διακρίσεις. Στο τέλος του βιβλίου σας υποστηρίζετε ότι οι άνθρωποι από τη μια άκρη στην άλλη της κοινωνικής κλίμακας προσυπογράφουν το οικουμενικό σύστημα ταξινόμησης. Από την κορυφή ως τη βάση του κοινωνικού φάσματος αγοράζουν την καντιανή αισθητική. Τι γίνεται με την οικονομία των συμβολικών αγαθών αν πάρουμε υπόψη μας, ας πούμε, τον ισχυρισμό του Fredric Jameson ότι υπάρχει ένα πολλαπλασιασμός νέων πολιτισμικών κωδίκων; Εάν είναι αληθές ότι υπάρχει ένα πολλαπλασιασμός νέων κωδίκων, πως αυτό σχετίζεται με τη δική σας ανάλυση της συμβολικής εξουσίας;

P.B.: Αυτή είναι μια δύσκολη ερώτηση. Κατά την άποψή μου, υπάρχουν υψηλότερες αγορές, χώροι όπου ο κυρίαρχος κώδικας παραμένει απολύτως αποδοτικός· και αυτοί είναι οι χώροι όπου παίζονται τα βασικά παιχνίδια -δηλα-

δή, το ακαδημαϊκό σύστημα (στη Γαλλία, το σύστημα των Grandes Ecoles, οι χώροι από τους οποίους επιλέγονται τα διευθυντικά στελέχη). Έχοντας δουλέψει πάνω σε πολιτισμικά θέματα, θα ασχοληθώ μ' αυτά στην απάντησή μου. Έχουμε μια επανάληψη της παλιάς ιδέας ότι η μαζική κουλτούρα, η λαϊκή κουλτούρα και τα λουπά, εξαπλώνεται· ότι οι άνθρωποι δεν το βλέπουν αυτό, ότι είναι ασυνείδητα προσκολλημένοι στη διαφορά των πολιτισμών. Είναι μια μορφή κυρίαρχης κομψότητας ανάμεσα στους διανοούμενους να λένε “κοίτα αυτά τα καρτούν”, ή κάποιο άλλο πολιτισμικό τεμάχιο, “δε φανερώνουν σπουδαία πολιτισμική δημιουργικότητα”; Ένας τέτοιος άνθρωπος λέει: “Εσύ δεν το βλέπεις αυτό, αλλά εγώ το βλέπω, και είμαι ο πρώτος που το κάνω”. Η αντίληψη μπορεί να είναι έγκυρη· αλλά υπάρχει μια υπερτίμηση της ικανότητας που έχουν αυτά τα νέα πράγματα να αλλάξουν τη δομή της κατανομής του συμβολικού κεφαλαίου. Το να μεγαλοποιεί κανείς την έκταση της αλλαγής είναι, με μια έννοια, μια μορφή λαϊκισμού. Μυστικοποιείς τους ανθρώπους όταν λες “Κοιτάχτε, η ραπ είναι σπουδαία”. Το ερώτημα είναι: αλλάζει πράγματι αυτή η μουσική τη δομή της κουλτούρας; Νομίζω ότι είναι ωραίο να λέει κάποιος ότι η ραπ είναι σπουδαία, και με μια έννοια είναι καλύτερο από το να είναι εθνοκεντρικός και να υποστηρίζει ότι η μουσική τέτοιου είδους δεν έχει καμιά αξία· αλλά στην πραγματικότητα, ένας τρόπος να είσαι εθνοκεντρικός είναι ακριβώς να ξεχνάς ποιά παραμένει η κυρίαρχη μορφή, και ότι παρόλα αυτά δεν μπορείς να πετύχεις συμβολικά κέρδη από τη ραπ, στα βασικά κοινωνικά παιχνίδια. Πιστεύω σαφώς ότι πρέπει να δώσουμε προσοχή σ' αυτά τα πράγματα, αλλά στην υπερτίμηση της πολιτισμικής τους αποδοτικότητας ελλοχεύει ένας πολιτικός και επιστημονικός κίνδυνος. Ανάλογα με το χώρο όπου μιλάω, θα μπορούσα να είμαι με τη μία ή με την άλλη πλευρά.

Ακρ: Λέτε ότι η συμβολική βία είναι βία. Τι εννοείτε μ' αυτό;

P.B.: Πιστεύω ότι η βία παίρνει πιο εκλεπτυσμένες μορφές. Ένα παράδειγμα είναι οι σφυγμομετρήσεις γνώμης-τουλάχιστον στη Γαλλία. (Έκουσα ότι εδώ τα πράγματα είναι διαφορετικά, αλλά στη Γαλλία οι σφυγμομετρήσεις γνώμης είναι μια πιο εκλεπτυσμένη μορφή, μέσω της οποίας συλλαμβάνεται η γνώμη απ' ό,τι είναι η απλή επαφή ανάμεσα στους πολιτικούς και το ακροατήριό τους). Οι σφυγμομετρήσεις γνώμης είναι ένα παράδειγμα του είδους της χειραγώγησης για το οποίο συζητάμε - μια νέα μορφή συμβολικής βίας για την οποία κανένας δε φέρει πλήρως την ευθύνη. Θα χρειαζόμουν δύο ώρες για να σας πω πως δουλεύει, επειδή η χειραγώγηση είναι πάρα πολύ περίπλοκη. Δεν πιστεύω πως είναι πάνω από δέκα οι άνθρωποι που καταλαβαίνουν τι συμβαίνει -δεν το καταλαβαίνουν ούτε καν οι άνθρωποι που οργανώνουν τις σφυγμομετρήσεις. Για παράδειγμα, οι πολιτικοί -αυτοί που είναι στην κυβέρνηση- δε γνωρίζουν πως λειτουργεί η διαδικασία, και επομένως αυτή τους κυβερνάει. Πρόκειται για μια περίπλοκη δομή με πολλούς διαφορετικούς φορείς - δημοσιογράφους, αυτούς που κάνουν τις σφυγμομετρήσεις, διανοούμενους που τις σχολιάζουν, διανοούμενους της

τηλεόρασης (που είναι πολύ σημαντικοί από την άποψη του πολιτικού αποτελέσματος), πολιτικούς και ούτω καθεξής. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι βρίσκονται σε ένα δίκτυο διασυνδέσεων, και ο καθένας μυστικοποιεί τους άλλους και μυστικοποιεί τον εαυτό του με το να μυστικοποιεί τους άλλους. Κανείς δεν έχει συνείδηση της διαδικασίας, και αυτή δουλεύει με τέτοιο τρόπο που κανείς δε θα μπορούσε να πει ότι η Γαλλία κυβερνάται απλώς από τις σφυγμομετρήσεις. Για να το κατανοήσει κανείς αυτό, χρειάζεται ένα εργαλείο πολύ πιο εκλεπτυσμένο από τις παραδοσιακά χρησιμοποιούμενες μεθόδους. Αυτό το λέω σε όλους τους συνδικαλιστές ηγέτες. Τους λέω: έχετε αργήσει· είμαστε τρεις πολέμους μπροστά, κι εσείς είσατε τρεις ταξικούς πολέμους πίσω· παλεύετε με εργαλεία που αρμόζουν στην ταξική πάλη του 19ου αιώνα κι έχετε μπροστά σας μορφές εξουσίας που είναι πολύ εκλεπτυσμένες.

Ακρ: Άκουσα με πολύ ενδιαφέρον την αναφορά στον “πρώτης γενιάς διανοούμενο” και στη διαδρομή ενός τέτοιου ανθρώπου. Για προφανείς λόγους είναι ακόμα ένα αρκετά σπάνιο είδος· αλλά μιας κι αυτό το είδος βρίσκεται σήμερα το ίδιο σε ηλικία αναπαραγωγής, τι γίνεται με τα παιδιά αυτών των ανθρώπων; Γίνονται δεύτερης γενιάς διανοούμενοι; Μπαίνουν σταδιακά στις μεσαίες τάξεις χωρίς κανένα διακριτικό γνώρισμα, ή μήπως διαμορφώνουν ένα είδος υπο-κουλτούρας; Θέτω αυτό το ερώτημα και στους δύο σας, εν μέρει επειδή η δική μου εμπειρία με απελπίζει σε σχέση με ό, τι φαίνεται να συμβαίνει — η επόμενη γενιά παρουσιάζεται να χάνει τα δυνατά σημεία της παράδοσης της εργατικής τάξης, αλλά και κατά κάποιον τρόπο δεν μπαίνει ποτέ ολοκληρωμένα στην παράδοση της μεσαίας — και θα με ενδιέφεραν τα σχόλια κάποιων πρώτης γενιάς διανοομένων σχετικά μ’ αυτό.

T.E.: Λοιπόν, τα παιδιά μου δε θα ήθελαν να έχουν καμιά σχέση με ένα διανοούμενο! Νομίζω πως θεωρούν την εκπαίδευση αστική ιδεολογία, πράγμα που τους έρχεται πολύ βολικό! Έχετε δίκιο. Υπάρχει βάση σ’ αυτό που λέτε σχετικά με το ότι δεν γίνονται ούτε το ένα ούτε το άλλο, αλλά δε βλέπω γιατί αυτό θα έπρεπε αναγκαστικά να είναι πηγή απόγνωσης. Νομίζω ότι αυτή θα μπορούσε να είναι μια ενδιαφέρουσα θέση για κάποιον, έτσι δεν είναι; Αυτή η γενιά, φυσικά, δεν είναι πια εργατική τάξη — όπως άλλωστε κι οι γονείς τους δεν είναι πια — αλλά έχουν επίσης δει τους γονείς τους εν δράσει και έχουν μια ορθή καχυποψία απέναντι στους διανοούμενους. Με άλλα λόγια, δεν πιστεύουν ότι η απάντηση είναι να είσαι διανοούμενος.

Ακρ.: Θα ήθελα να σταθώ ιδιαίτερα σε κάτι που έλεγε ο Pierre Bourdieu σχετικά με το νέο διανοούμενο που μιλάει για τη ραπ, μετατοπίζοντας το κέντρο της προσοχής στην κουλτούρα. Δεν πιστεύετε ότι με την έννοια της “έξεως” (habitus) που χρησιμοποιείτε, κινδυνεύετε να συσκοτίσετε τους βασικούς οικονομικούς καθορισμούς της δυνατότητας των ανθρώπων για χειραφέτηση - μιλώντας για κεφάλαιο και κουλτούρα και ιδεολογία, τη στιγμή που, τελικά, εάν δεν έχουν τα μέσα να πάνε και να διαβάσουν ένα βιβλίο, τότε δε χειραφετούνται μ’ αυτόν τον

τρόπο; Το άλλο για το οποίο θα ήθελα να εκφράσω τις αμφιβολίες μου είναι η έννοια της δόξας. Εάν οι άνθρωποι εσωτερικεύουν την ίδια την κυριαρχία στην οποία υπόκεινται, και αυτό είναι υποσυνείδητο με μια έννοια και είναι ευτυχισμένοι με αυτήν την κατάσταση, τότε δεν αντιμετωπίζετε προβλήματα στην προσπάθεια να δικαιολογήσετε την ιδέα της χειραφέτησης;

P.B.: Λέτε πως με υποπτεύεσθε για ένα είδος προϊδέασης που ταιριάζει σε διανοούμενο και πως υπάρχει μόνο ένας τρόπος να ξεφύγει κανείς; Αυτή είναι η εντύπωση που έχετε;

Ακρ.: Ασκέιτε κριτική στο νέο διανοούμενο για το ότι μιλάει για τη ραπ σαν αυτή να ήταν ένα μέσο χειραφέτησης· αλλά στη δική σας έννοια της “έξεως” ενσωματώνετε την κουλτούρα ως έναν καθορισμό, και θα μπορούσε να ειπωθεί πως με το να εστιάζει κανείς στην κουλτούρα κατ’ αυτόν τον τρόπο, μετακινεί την έμφαση από τους οικονομικούς καθορισμούς οι οποίοι πράγματι παρέχουν ακόμη πρόσβαση σε μέσα που οδηγούν στη χειραφέτηση.

T.E.: Θα ήθελα να διατυπώσω το ζήτημα ως εξής. Το γεγονός ότι επικεντρώνεις στην κουλτούρα απομακρύνει την έμφαση από τους οικονομικούς καθορισμούς που εμποδίζουν τους ανθρώπους να χειραφετηθούν. Αντιδράς στον οικονομισμό περισσότερο μεταφέροντας οικονομικές εικόνες στη σφαίρα της κουλτούρας, παρά αναγνωρίζοντας τη βαρύτητα του υλικού και του οικονομικού μέσα στην κουλτούρα.

P.B.: Ίσως έχετε δίκιο. Τείνω να λυγίσω το ραβδί υπερβολικά πολύ, όπως έλεγε ο Mao Tse-Tung, ενώ προσπαθώ να διορθώσω την προηγούμενη προϊδέαση. Σε αυτήν την περιοχή η κυρίαρχη κριτική θεώρηση βρίσκεται σε κίνδυνο οικονομισμού. Τείνω να επιμένω στις άλλες πλευρές, αλλά ίσως έχω λάθος. Ακόμη κι αν μέσα στο κεφάλι μου υπάρχει μια καλύτερη νοοτροπία, τείνω, στην έκθεση των ιδεών μου, να επιμένω στην λιγότερο πιθανή, λιγότερο ορατή, πλευρά - επομένως μπορεί να έχετε δίκιο.

T.E.: Το δεύτερο σημείο είναι ενδιαφέρον -σχετικά με το ότι οι άνθρωποι εσωτερικεύουν και έτσι αισθάνονται ευτυχισμένοι με την καταπίεση που υφίστανται. Δε θα έπρεπε να ισχυρισθεί κανείς ότι δεν μπορεί να είναι αληθινά ευτυχισμένοι εάν είναι καταπιεσμένοι;

Ακρ.: Αλλά εάν μιλάμε για το υποσυνείδητο -εάν ένα μέρος της υποσυνείδητης εξέως κάποιου καθορίζει πως αυτός είναι- τότε γίνεται πολύ δύσκολο να αλλάξει αυτό. Σύμφωνα, δε μπορούμε να μιλήσουμε για ευτυχία, αλλά ταυτόχρονα δε μπορούμε να μιλήσουμε και για θλίψη· ενώ ο μαρξισμός και η ιδεολογία θα ήθελαν να διατηρήσουν την ιδέα του δρώντος υποκειμένου που αντιμάχεται κάτι που φαίνεται λάθος. Με τη δόξα αυτό χάνεται· δεν αρχίζεις να αναρωτιέσαι ποιο είναι το ζήτημα - δεν υπάρχει καμιά παρόρμηση προς τη χειραφέτηση.

P.B.: Πιστεύω πως αυτό το ερώτημα σχετικά με την ευτυχία είναι πολύ σημαντικό. Η δοξα-ική στάση δε σημαίνει ευτυχία· σημαίνει σωματική υποταγή, ασυ-

νείδητη υποταγή, πράγμα που μπορεί να υποδηλώνει πολλή εσωτερικευμένη ένταση, πολύ σωματικό μαρτύριο. Αυτόν τον καιρό διευθύνω μια έρευνα στα πλαίσια της οποίας παίρνω συνεντεύξεις από ανθρώπους αόριστου κοινωνικού status - ανθρώπους που κατέχουν θέσεις οι οποίες είναι εκτεθειμένες σε έντονες αντιφάσεις. Και προσπαθώ να είμαι πιο σωκρατικός απ' όσο συνηθίζεται όταν κανείς κάνει θετικιστικές έρευνες: προσπαθώ να τους βοηθήσω να εκφράσουν αυτά που υφίστανται. Έχω ανακαλύψει πολύ μαρτύριο το οποίο έμενε κρυμμένο εξαιτίας αυτής της ομαλής εργασίας της έξεως. Βοηθάει τους ανθρώπους να προσαρμοσθούν, αλλά προκαλεί εσωτερικευμένες αντιφάσεις. Όταν συμβαίνει αυτό, μερικοί μπορεί, για παράδειγμα, να γίνουν τοξικομανείς. Προσπαθώ να βοηθήσω τον άνθρωπο που υποφέρει, να κάνω την κατάστασή τους ρητή με ένα είδος κοινωνιοανάλυσης που διεξάγεται με ένα φιλικό και ενισχυτικό τρόπο. Συχνά όταν το κάνω αυτό, τα άτομα δοκιμάζουν ένα είδος διανοητικής ευχαρίστησης· λένε "Ναι, καταλαβαίνω τι μου συμβαίνει". Αλλά ταυτόχρονα είναι πολύ θλιβερό. Μου λείπει η θετική σιγουριά που έχουν οι ψυχαναλυτές· περιμένουν τη συνείδηση να είναι μια διήγηση θλίψης, και απαντούν με θλίψη όταν το άτομο λέει "Κοίτα τι μου συνέβη. Δεν είναι τρομερό;" Σ' ένα βαθμό η κοινωνική εργασία μοιάζει μ' αυτό: όταν την κάνεις, σε τιμωρεί. Αυτή είναι μια κατάσταση που προκύπτει πολύ συχνά, και δεν αντιφάσκει μ' αυτά που λέω για τη δόξα. Μπορεί κάποιος να έχει πολύ καλά προσαρμοστεί σ' αυτήν την κατάσταση πραγμάτων, και ο πόνος προέρχεται από το γεγονός ότι εσωτερικεύει σιωπηλό μαρτύριο, το οποίο μπορεί να βρει σωματική έκφραση με τη μορφή του μίσους για τον εαυτό του, της αυτοτιμωρίας.

Μετάφραση Χρυσούλα Μητσοπούλου